

Издигане и политическо могъщество на България при

Йоан Асен II

Убийството на цар Калоян предизвикало сериозни сътресения в българското общество. Неговите привърженици били подложени на гонения от узурпатора Борил, който не виждал друг начин да се задържи на престола. Двамата сина на стария Асен, Хоан и Александър, били принудени да напуснат България и намерили убежище в Галичкото княжество. Един от племенниците на Калоян, Алексей Слав, се отцепил като независим владетел в Родопската област, с център крепостта Цепина, а по-късно Мелник. Той се сродил с латинския император Хенрих и се признал за негов васал.

Другия племенник на цар Калоян, севастократор Стрез, избягал в съседна Сърбия. Сръбския жупан Стефан Първовенчани го приел радушно и му обещал подкрепа. Стрез се обявил за независим владетел в Македония. Средище на земите му станала непристъпната крепост Просек.

Възползвайки се от размириците в България, унгарците нападнали и превзели Белградската и Браничевската област, а сръбския жупан сложил ръка върху град Ниш. Цар Борил не бил в състояние да предотврати тези териториални загуби, тъй като вниманието му било заето в продължаващата война с латинците. През 1208г. Кръстоносците предприели голям поход в Тракия и се насочили към град Пловдив. На 1 август северно от града се завързало сражение. Цар Борил се опитал да приложи същата тактика, както при битката край Одрин. Латинския владетел обаче не се впуснал да преследва куманската конница, а нанесъл внезапен удар срещу централните български сили. Цар Борил претърпял поражение, което му коствало нови териториални загуби. Град Пловдив попаднал в ръцете на латинците. Тези неуспехи не отчаяли българския цар, на който очевидно не му липсвала енергия. През следващите няколко години, в съюз с никейския владетел Теодор I Ласкарис и с довчерашните си противници Стрез и Слав, той създал не малко главоболия на император Хенрих. Най-сетне през 1213г. Българи и латинци решили да се помирят. Заслуга за това имал папата, който чрез един свой пратеник в България убедил цар Борил да даде доведената си дъщеря за жена на император Хенрих. Този династичен брак укрепил мира, който двамата владетели сключили през 1213г. Уредени били и отношенията с Унгария като друга дъщеря на цар Борил се сгодила за унгарския престолонаследник Бела IV. Дипломатическите ходове на цар Борил не означавали че се е примирил с

териториалните загуби. Още следващата 1214г. Той организира коалиция срещу Сърбия, чиято далечна цел била нейното завладяване. Но и в този случай намеренията му претърпели провал. Стефан Първовенчани успял да осуети замисления срещу него поход.

Дипломатическите и военни начинания на цар Борил не довели до стабилизиране положението на България на Балканския п-в. Сред българското болярство, което още помнело блестящите успехи на цар Калоян, зреело недоволство. През 1214г. вдигнали бунт боляри във Видинската област. Цар Борил успял трудно да го потуши с помощта на унгарска войска. Израз на вътрешната нестабилност в българското общество било и засилване на богомилското движение. Това станало причина през 1211г. в Търново да бъде свикан събор против богомилите.

През 1217г., подпомогнати от руски дружини в България, се завърнали синовете на Асен I. Тяхната поява била посрещната с въодушевление от българското население. Цар Борил се принудил да се затвори в Търновската крепост. Лишен от подкрепата на своите довчерашни привърженици, той се опитал да избяга, но бил заловен и ослепен. На българския престол се възкачил законния наследник Йоан Асен II.

При цар Йоан Асен II България достигнала върха на политическото си могъщество. Това станало възможно до голяма степен благодарение на проявите на българската дипломатия. Често използвано дипломатическо средство били династичните бракове. През средновековната епоха сродяването на династиите не било случайна приумица на владетелите или някакво сантиментално допълнение към сключените договори. Такива бракове често пъти решавали изключително спорни и заплетени въпроси, пред които оръжието се оказвало безсилно. Осъзнал тяхната роля, Йоан Асен II се заел по мирен път да уреди отношенията си със своите съседи. През 1219г. през българските земи на връщане от кръстоносен поход минал унгарския крал Андрей II. Царя му обещал свободен пропуск само в случай, че му даде дъщеря си за съпруга. Унгарския крал приел и две години по-късно след като получил разрешение от папата, Йоан Асен II се оженил за унгарската принцеса Ана. Нейна зестра били Белградската и Браничевската област, които отново се присъединили към българската държава. След като осигурил северните си граници, българския владетел обърнал поглед на юг. По това време Латинската империя вървяла към политически упадък. Все повече се развихрило съперничеството между Епирското деспотство и Никеиската империя, които си оспорвали правото да възстановят Византийската империя. Особено амбициозен бил епирския деспот Теодор Комнин, който завладял Солунското княжество и през 1224г. се провъзгласил за император. Действията на епирския владетел представлявали потенциална заплаха за българската държава, но за първо време Йоан Асен II сметнал за разумно да поддържа добри отношения с него. Сключен бил договор, съгласно който

една от дъщерите на Йоан Асен II от първата му съпруга се омъжила за брата на Теодор Комнин. Мирът между България и Епир обаче нямало да просъществува дълго, тъй като сблъсъкът на техните интереси в Македония и Тракия бил неизбежен. Напрежението се засилило и в резултат на настъпилите събития в Латинската империя. През 1228г. починал латинския император Роберт дьо Куртене, който оставил за наследник малолетния си син Балдуин II. Приближените на новия император решили да повикат за негов настойник и регент цар Йоан Асен II. В негово лице те виждали авторитетна сила, която е в състояние да укрепи разклатеното положение в империята. Това убеждение се подсилвало и от обстоятелството, че между Рим и България все още съществувала уния.

Договорът между латинските барони и Йоан Асен II, който бил скрепен с годежа на малолетната му дъщеря Елена за Балдуин II, предвиждал българите да окажат помощ на Латинската империя във войните ѝ срещу Епир и Никея. В замяна на това Пловдивската област се връщала в пределите на България.

Умелите дипломатически ходове на Хоан Асен II засилили изключително много влиянието му в Константинопол. Заветната мечта на българските владетели да станат пълновластни господари във „Втория Рим“ отново била на път да се изпълни. Изглежда това станало причина латинските барони твърде скоро да се откажат от услугите на Йоан Асен II. През април 1229г зад гърба му те сключили тайно споразумение с Ерусалимския крал Жан дьо Бриен, приели го за настойник и обещали Балдуин II да се сгоди за дъщеря му.

Епирския император също следял с тревога ходовете на българския цар, в чието лице виждал най-сериозния си претендент за императорската корона. Ето защо през 1230г. Теодор Комнин вероломно нарушил мирния договор и нахлул в българските земи. Разгневен от постъпката на довчерашия си съюзник, Йоан Асен II бързо организирал войската си, привлякъл на своя страна един кумански отряд и се насочил срещу нашественика. За да повдигне духа на войниците си, наредил да бъде забучен на копие и носен като знаме договорът с епирците. Двете армии се срещнали на 9.III северозападно от Хасково, в местността Клокотница. Епирския владетел претърпял голямо поражение. Той бил пленен заедно с цялото си семейство, а към останалите войници българския цар се отнесъл човеколюбиво и ги пуснал да се завърнат по домовете си.

Поражението при Клокотница предизвикало бързо разпадане на Епирската държава. Само в Солун останал да управлява братът на Теодор Комнин Мануил, но като васал на

Йоан Асен II. България достигнала своето най-голямо териториално разширение. Нейните граници, както от времето на цар Симеон, отново опрели на три морета – Адриатическо, Егейско и Черно. Блестящата победа била ознаменувана със специален надпис на колона и поставен в църквата „Св. 40 мъченици“ в Търново.

Порасналото самочувствие на българския цар намерило израз в титулатурата му. Той започнал да се величае и подписва под грамотите си като „цар на българи и гърци“.

Действията на латинските управници останали скрити за българския владетел чак до 1231г., когато Жан дьо Бриен тържествено бил коронясан в Константинопол и обявен за настойник на Балдуин II. Двойствената игра на бароните, в която не малка роля се падала на папата, предизвикали гнева на Йоан Асен II. Той скъсал унията с Рим и отстранил от власт търновския архиепископ Василий, който бил убеден привърженик на униатската политика. През следващите десетилетия на България било съдено да се утвърди като стабилна опора на православието на Балканския полуостров и последователен противник на папските домогвания за вселенско господство.

Краят на унията бил преживян болезнено от амбициозния папа Григорий IX. Той убедил унгарския крал Андрей II да нападне за наказание България, която дръзко се откъснала от „тялото“ на Римската църква. През 1232г. унгарците окупирали Белградска и Браничевска област, но успехът им бил твърде краткотраен. Срещу нашествениците се отправил братът на Йоан Асен II, севастократор Александър, който ги разбил и принудил да се върнат обратно в земите си. Битката при Клокотница предизвикала сътресения и в Сърбия. Крал Радослав, който се ползвал от покровителството на епирския деспот, се принудил да абдикира от престола. Мястото му било заето през 1234г от брат му Владислав, който бил подкрепен от Йоан Асен II. За да укрепи влиянието си в Сърбия, той дал една от дъщерите си за жена на новия крал.

Новата обстановка на Балканския полуостров след клокотнишката битка предизвикала неизбежни промени във външната политика на България. Като надежден съюзник в борбата срещу Латинската империя се очертавала преди всичко Никея. Опитите за сближаване между двете страни започнали още през 1231г., когато Йоан Асен II разбрал, че е излъган от латинските барони. В преговорите България и Никея преследвали различни цели. Никейския император Йоан III Дука Ватаци виждал в съюза си с българите преди всичко средство за по-лесно постигане на основната цел – превземането на Константинопол. Цар Йоан Асен II също търсел съюза с Никея не само с оглед на възможни териториални придобивки, но преди всичко, за да реши въпроса със статуса на българската църква. В края на 1234г. между Никейската империя и

България бил подписан клетвен договор, скрепен с династичен брак. Малолетната дъщеря на българския цар Елена се сгодила за никейския престолонаследник Теодор II Ласкариа. Друга важна клауза в договора засягала положението на българската църква. По предварителна уговорка с Йоан Асен II никейският император съдействал за възстановяването на Българската патриаршия. Това не могло да стане без одобрението на източните патриарси, поради което никейския патриарх Герман изискал нарочно писмено съгласие от предстоятелите на Йерусалим, Антиохия и Александрия. На състоялия се събор в Лампсак архиепископ Йоаким бил ръкоположен за български патриарх, под името Йоаким I, а Василий се оттеглил в един от атонските манастири. Възстановяването на Българската автокефална патриаршия било безспорен успех за българската дипломация и своеобразен завършек на дългогодишните усилия на Асеневци за пълно извоюване на държавна и църковна самостоятелност.

Условията на договора предвиждали съвместни военни действия срещу латинците, както и подялба на завладените земи и градове. Съгласно споразумението никейския император заел част от Тракия и Галиполския полуостров, откъдето се подготвил да атакува заедно с българите Константинопол. През лятото на 1235г. съюзените българи и никейци предприели обсада по море и суша. Обсадата продължила до есента, но не дала резултат поради незадоволителната морска подготовка на никейците.

Неуспехът охладил отношенията между съюзниците. Йоан Асен II решил да прекрати действието на договора и развалил годежа на дъщеря си. Постъпката му била продиктувана най-вече от настъпилите промени в Латинската империя. През 1237г. починал престарелия Жан дьо Бриен, което дало надежда на Йоан Асен II, че може да заеме неговото място. Започнали преговори с папски пратеници за възстановяване на унията. Българи и латинци сключили военен съюз, насочен срещу Никейската империя. Резкият завой в политиката на българския владетел бил предизвикан от основателните му опасения за прекомерното засилване на Никейската империя, която застрашавала и българските владетели в Тракия. Единствената акция на българи и латинци била обсадата на важната крепост в Южна Тракия Цурулум. В разгара на обсадата Йоан Асен II получил известие от Търново, че неговата жена, най-малкото му дете и патриарха са починали от чума. Царят счел това за божие наказание, унищожил с огъня бойните машини и бързо отишъл в Търново. В края на 1237г. съюзът между България и Никея бил подновен. Този път българския владетел не се ангажирал с обещание да оказва военна помощ на никейския император. В Никея се завърнала и годеницата на Теодор II Ласкарис. Няколко години преди смъртта си Йоан Асен II се оженил повторно за дъщерята на епирския владетел Теодор Комнин – Ирина, която заедно с баща си живеела като пленница в Търново. Това бил може би единственият брак сключен от българския цар без видими политически мотиви.

Съчетал в себе си таланта на ловък дипломат и талантлив пълководец, цар Йоан Асен II успял да издигне българската държава на непознати до тогава висоти. Нито един важен въпрос от политическите взаимоотношения между държавите на Европейския югоизток не били решавани без прякото участие на България и авторитетната дума на българския цар.

Териториалното разширение на България се отразило благоприятно върху нейната икономика. Настъпил видим подем в занаятите и търговията, в укрепването и разрастването на средновековните български градове. Столицата Търново се очертала като главен политически, икономически и културен център.

По времето на цар Йоан Асен II започнали да се сечат и монети – златни, сребърни или медни. Монетосеченето било свързано с общия икономически подем и развитието на търговията.

Масовия нумизматичен материал от българските земи през XIIIв. Показва, че независимо от появата на собствено монетосечене, византийските монети продължавали да се използват в България като основно разменно средство в търговията. Важна роля в търговските връзки на България започнала да играе Дубровнишката република. През 1230г. цар Йоан Асен II издал специална грамота, в която предоставил правото на дубровнишките търговци да търгуват по българските земи.

Нови имоти и привилегии получили също така и атонските манастири. През 1230г българския цар посетил Света гора. Той бил посрещнат с уважение от представителите на православното монашество, което му засвидетелствало своята почит и вяроност. От тази година е запазена една дарствена грамота на Йоан Асе II за Светогорския манастир „Ватопед“. Богато обдарен бил и Зографският манастир, който се обитавал от български монаси. Сред даренията били и много ценни книги, които за съжаление изгорели през 1275г., когато латинците нападнали и опожарили манастира.

За разлика от своите предшественици Йоан Асен II успял да сплоти българското болярство, като му предоставил нови земи и привилегии. Той проявил и търпимост към разпространяваните по това време еретически учения в българските земи и най-вече към богомилството. В едно писмо на папа Григорий IX до унгарския крал от 1238г. между другото се казва, че българския цар приемал и защитавал в страната си

еретиците. Папата наблегнал на този факт, тъй като искал да подбуди унгарския крал на кръстоносен поход срещу България. Макар и да са преувеличени, обвиненията на папата дават основание да се заключи, че при Йоан Асен II богомилите не са били подлагани на упорито преследване. Това било сторено от него вероятно от политически съображения, тъй като добре съзнавал, че спокойствието в страната е от съществено значение за нейната стабилност и всестранен напредък.